

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KİŞİLERE YAZILAN GAZELLER

Murat ÖZTÜRK¹

Özet

Klasik Türk şiirinde edebi türlerle nazım şekilleri arasında standart bir ilişki yoktur. Bununla beraber bazı konular daha çok belirli nazım şekilleriyle yazılmıştır. Söz gelimi sosyal konular ve mersiyeler daha çok terkib-i bend; aşk hikayeleri, mesnevi; önemli olaylara veya yapılarla tarih düşürme kıt'a; hikmet ve felsefe içerikli fikirler ise rubai nazım şekilleriyle yazılmıştır. Gazel nazım şekli ise daha çok sevgili, aşk, işret ve tasavvuf konuları etrafında yazılmıştır. Gazelde konular genellikle soyuttur ve kurgu ise bu soyutluk üzerine inşa edilmiştir. Gazel nazım şeklinde ele alınan konu, düşünce ve hayaller etrafında edebi geleneğe uygun olarak belirli mazmunlar ve tipler işlenmiştir. Divan şiirinde geleneksel içerik ve işlevinin dışında, doğrudan kişilere hitap eden gazeller de yazılmıştır. Başta Rumeli şairleri olmak üzere gerçek kişiler için yazılan bu gazellerin kurgusu da farklıdır. Soyut konu ve kişiler yerine ismiyle anılan ve övülen bazen de yerilen kişiler şairin muhatabıdır. Bu tarz gazeller, farklılıkları nedeniyle üslup, folklor ve tarih açısından da malzeme sunmaktadırlar. Bu bildiride kişi adları anılarak yazılan gazellerin üslup, tür ve içerik açısından incelemesi yapılacak, edebiyat tarihimiz içindeki özel durumu belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu gazellerin genel olarak hangi edebi tür ve zeminde yazıldıkları üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: gazel, methiye, Rumeli şairleri, nazım şekli.

GHAZALS WRITTEN ABOUT PERSONS IN CLASSICAL TURKISH POEM

Abstract

¹ Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, muratozturk8@gmail.com

There is not a standard relation between forms of poetry and literary genre in classical Turkish poetry. Nevertheless some topics have been written by a certain versification. For example, social topics and dirges generally had been written with the form of “terkib-i bent”; stories of love with mathnawi, record of date for important events and buildings with kıt’a and philosophical ideas with rubai. Ghazals were written much more related to love, jamborees and sufistic subjects. Subjects in ghazals were generally abstract and fiction was constructed upon abstract concepts. Subjects studied in a ghazal were typical in terms of subject, fiction and ideas. In divan poetry, against the traditional subjects and content, ghazals related to real person were also written. Fiction of ghazals related to a person were differentiated. Instead of fiction, real people were subjects of these kinds of ghazals. These kinds of ghazals were helpful in terms of method, folklore, and history. In this study, ghazals related to a specific person will be analyzed in terms of method, content and sort. Also, the environment of these kinds of ghazals will be clarified, while discussing these types of ghazals.

Key Words: ghazal, laudatory poem, poets of Balkans, poetry form.

Giriş

Gazel kelimesi Arapçada “kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek” anlamına gelmektedir. Asıl konusu aşk ve sevgilidir. Sevgili ile ilgili olarak şarap ve tabiatın da söz edilir (İpekten 1994; 7). Gazelin “nisvan ile âşıkane latifeye ve horataya dinür ve masdar olur zenan ile alüftelik vechiyle konuşmak ma’nâsınadır.” “Güzel avretler sözi ve mehdi hadisü’n-nisâi’l-hisân ma’nâsına ve dahi avretler musâhabetin sevmek...” gibi tarifleri de vardır (Dilçin 1986; 78).

Gazelin muhtevası daha çok yukarıdaki tanımlara uygun şekilde aşk, kadın (sevgili), ıstırap, şarap gibi konular etrafında yoğunlaşmıştır. Ne var ki divan şiirinde gazelin bu kadar sınırlı bir içeriğe sahip olduğu iddia edilemez. Zira gerek divanlardaki gazellerin etraflı şekilde incelenmesi gerekse gazel üzerine yapılan çalışmalara göz atıldığında gazelin muhtevasının hayli geniş ve çeşitli olduğu görülmektedir. Aşk, şarap ve sevgili konuları üzerine yazılmış konular dışında tasavvuf, hikmet, şehir tasviri, şehir

övgü ve hicivleri, kişi övgü ve yergisi, hikmet de ele alınan konular arasındadır (Turan 2000; 99).

Gazel nazım şekli başlangıçta kasidelerin başında daha çok aşktan ve sevgiliden söz eden bölümlere verilen addır ve nesib karşılığında kullanılmıştır. Kasideyi Arap edebiyatından alan İranlılar nesib kısmını zamanla kaside nazım şeklinden ayrı ve müstakil bir nazım şekli olarak işleyip yazmaya başlamışlardır. Gazel nazım şekli bu haliyle Türk edebiyatına geçmiş ve asırlar boyunca edebiyatımızda en çok yazılan nazım şekli olmuştur (İpekten, 1996:442).

Neredeyse bütün divanlarda en hacimli kısım gazeliyat bölümüdür. Şairlerin asıl şiir kudreti gazelle ölçülür. Bu sebeple pek çok şairin şiir üzerine değerlendirmelerinde gazel kelimesi şiir yerine kullanılmıştır.

Gazelin şairlerce bu denli yaygın tercihine ve tenkitçilerce şiirle eşdeğer görülmesine rağmen bir nazım şekli olarak üzerinde yapılmış kapsayıcı çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu durum gazelle ilgili bilinenlerin tekrarına sebep olmuş, divan şiirinin teşekkülünden son dönemlerine kadar gazel nazım şeklinin muhtevasını, işlevini, geçirdiği değişimleri, üzerine yapılan değerlendirmeleri veya farklı cephelerini işleyen bütünlüklü çalışmaların yapılmasını da gerekli kılmıştır. Gazel nazım şeklinin doğuşu, gelişimi ve genel özelliklerine dair bazı makaleler kaleme alınmıştır (Turan 2007 ;155-196). Gazel nazım şeklinin kapsamlı şekilde ele alındığını tespit ettiğimiz tek çalışma Selami Turan tarafından Gazi Üniversitesi'nde hazırlanan "Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel" başlıklı doktora tezidir. Bu çalışmada Turan, kişiler üzerine yazılan gazellere de değinmiş ve bazı örnekler vermiştir (Turan 1994;111-113). Turan'ın çalışmasına konu ettiği divanlar 14 ve 15. asırlarda yaşamış şairlere aittir. Biz bu çalışmamızda Turan'ın verilerini ve örneklerini de dikkate almakla beraber sonraki yüzyıllarda yazılmış bazı divanları taramamız neticesinde kişiler için yazılmış gazelleri tespit ederek konuyu daha geniş bir şekilde ele almayı ve iki çalışmanın verilerini karşılaştırmayı amaçladık. Çalışmamızda 16, 17 ve 18. asırlarda yaşamış on iki şairin toplam 3370 gazeli incelenmiştir. Bu şairlerin bir kısmı Rumeli bir kısmı Anadolu sahasında yetişmiştir. Bu

divanlardaki örnekler dışında bazı çalışmalardan tespit edip derlediğimiz gazeller de çalışmaya dahil edilmiştir.

Taranan divanlarda kişi adları anılarak yazılan şiir sayısı 106 olarak tespit edilmiştir. Bu gazellerden beşi naattir. Yine bu gazellerden 62'si müzeyyel gazeldir.

Kişilere Yazılan Gazeller

Divan şiirinde genel olarak âşık-sevgili ve rakip üzerine kurulu bir kurgu vardır. Bu kurgu içindeki sevgili âşığın veya şairin muhatabı, seslendiği kişidir. Aşk, hikmet, sevgili, rintlik gibi konularda yazılan gazellerde genel olarak soyut bir sevgili ve anlatım vardır. Rakip ise muhatabın durumuna göre bir mahiyete sahiptir. Örneğin sevgili üzerine bir soyutluk varsa bu durum rakip için de geçerli olur. Bilhassa aşk ve rintlik üzerine yazılan şiirlerin önemli bir kısmında sevgilinin cinsiyeti veya kimliği de belirsiz olup farklı ve zengin çağrışımlara açıktır. Bu sevgilinin beşeri bir yanı olabileceği gibi dinî veya tasavvufî bir tarafı da olabilir.

“Bu sevgiliye ait vasıfların büyük bir kısmının peygamber için söylenmiş na’terde ve Peygambere yakın din adamları vasfındaki manzumelerde çok rahmanileşmiş şeklinde, hükümdar, vezir ve şeyhülislam kasidelerinde şuhluk çizgisi tamamıyla hür iradeye, kahramanlığa ve hikmete, bilgiye geçmek şartıyla hemen hemen aynıyle bulunur.

XVI ve XVII. asırlardaki büyük şairlerimizin bir çok gazellerinde-bilhassa Bakî ve Sabrî’de hakiki muhatabın sevgili ve hükümdar olmasında âdeta tereddüde düşülmesi bazen da aynı gazelin içinde birinden öbürüne şairini sözü hiç kırmadan geçmesi bu ayniyet ihtimalini kuvvetleştirir.” (Tanpınar, 1997; 10). Kişilere yazılan gazellerin bir kısmında da benzer durumu görmek mümkündür. Şairin genellikle bir erkek, bazen rütbece kendisinden daha üst düzeydeki birinin adını redif ederek yazdığı gazellerde sevgiliye dair ifade edilenler bir kadın için yazıldığı izlenimi veren şiirlerden farklı değildir. Bu durum gazellerin genel olarak soyut bir sevgili imajını taşımasıyla alakalıdır.

Kişilere yazılan gazeller içinde başta hiciv içerikli olanlar olmak üzere gazellerin genelinde gördüğümüz bu soyut kimlikli muhatap daha reel ve somut haliyle karşımıza çıkar. Şairin bazen ilk beyitte adını zikrederek veya adını redif olarak ifade ettiği muhatabı gerçek bir kişiliktir. Övgü veya yerginin muhatabı bellidir. Klasik gazel tarzında karşılaşılan ve etrafında rakip/lerin olduğu ulaşılmaz sevgili yerine çoğunlukla sıcak bir dost, bir mahbup veya alaya alınacak kadar hafıfsenmiş bir muhatap (rakip) bulunur.

Kişilere yazılan gazelerde kişi adlarının yer alışı

- a) Kişi adları gazelin redifi olur. Bu durumda her beyitte genellikle sürekli bir övgü, nadiren yergi, dile getirilir ve ifade kişi adı etrafında döndüğü için gazelde konu bütünlüğü (yek-âhenk) tamamen korunmuş olur.

Âh kim derd ile oldum mübtelâsı Hurrem'ün
 Düşdi nâgeh gönülüne zülfi hevâsı Hurrem'ün
 'Îd-i vaslı şevkı için rûze-i gam çekmişem
 Tâ nasîb ola diyü bir merhabâsı Hurrem'ün
 Sarmaşup her şeb kuçar ol serv-kaddi al ile
 Néce nâzügdür görüñ gül-gûn kabâsı Hurrem'ün
 Ne sorarsın kandadur déyü gönül Âb-ı Hayât
 Mürdeye yetmez mi la'l-i cân-fezâsı Hurrem'ün
 Olmağ isterseñ cihân içinde ÂHÎ pâdişâh

Sa'y édüp var ol işiginde gedâsı Hurrem'ün (Ahî, G-61)(Kaçalın,

Ahî Divan, www.ekitap.kulturturizm.gov.tr erişim: 25/04/2103)

Diğer örnekler için Cinânî Divanı: 21-24-39-117-107 vd. gazeller. (Okuyucu 1994)

- b) Gazelde kişi adı ilk beyitte geçer bundan sonra gazel boyunca o kişiye ait özellikler zikredilmiş olur. Bu durum kişiyle şair arasındaki ilişkinin özelliğine göre olumlu veya olumsuz bir içerik taşıyabilir.

Yâ **resûlullah** kamer alnın yüzündür âftâb
 Kim göre şekl-i cemâlin ola âlî-cenâb
 Lutf idüp didi Hudâ çün rahmeten lil-âlemîn
 Na't-ı pâkinle dolu nâzil olupdur dört kitâb
 (Bahtî) (İsen-Bilkan 1997; s. 182)

Hâfızâ Bağdâda imdâd etmege er yok mudur
 Bizden istimdâd edersin sende asker yok mudur
 Düşmânı mât etmeğe ferzâneym ben der idin
 Hasma karşı şimdi at oynatmağa yer yok mudur
 Murâdî (İsen-Bilkan 1997; 195)

- c) Önceki beyitlerde hitap edilen ancak ismi zikredilmeyen kişinin adı son beyitte söylenir.

Zehî cây-ı ferah-bahş safâ-güster hayât-efzâ
 Nebâtından yese bir mürğ ola ol tûtî-i gûyâ
 Behiştün kıt'ası dirdüm velî reşk-i behişt olmuş
 Kudûm-ı pâdişâh ile bu nüzhetgâh-ı bî-hemtâ
 Suyın kevser diyü nazmında ögmüş ol şeh-i 'âdil
 Hoşâ pâkîze-nazm-ı rûh-bahş âb-ı letâfet-zâ
 İlâhî Hazret-i Sultân Murâd'a `ömr-i sermed vir
 Musahhar ola ana tâ ebed dünyâ vü mâ-fihâ
 Diye ihlâs ile yerde beşer gökde melek âmîn
 Du'â itdükçe ol şâh-ı cihâna sıdk ile Yahyâ (Ş. Yahya G-15) (Ertem
 1995; 32)

- d) Kişi adı mahlas beytinden sonra müzeyyel beyitlerde söylenir. Bu tip gazelerde çoğu defa asıl gazel kısmı ile müzeyyel beyitlerdeki konu bütünlüğü farklı olur. "Gazelin zeyl kısmı, muhteva bakımından, övülen kişilerin mevkileri ve özellikleri göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. şairler, övdükleri kişilerin, adalet, cömertlik, iyilikseverlik, iyi huylu oluş, üslûbunun mükemmelliği gibi vasıflarını ön plana çıkarmışlardır." (Turan 2008; 165).

.....

Olur mu böyle bir rûz-ı mübârek dahi ey Nef'î
 Ki hem nevrûz ola hem lutf-ı şâhenşâh ola rûzı
 Ol şâhenşâh-ı dâna-dil ki olmuştur âdaletle
 Mühim-sâz-ı cihân akl-ı selîm-i dâniş-endûzı
 Şeh-i Cem-rütbe Sultân Ahmed-i ferhûnde tal'at kim
 Bahâr-ı bâğ-ı devletdür cemâl-i âlem-efrûzı (Nef'î G-134/1)
 (Akkuş 1993; 345)

Bazı müzeyyel gazelerde ise şair önce belirli bir derdini dile getirir sonra adını zikrettiği kişiden sıkıntısıyla ilgili medet umduğunu belirtmiş olur (Nef'î G-28). Müzeyyel gazellerin bir kısmında şair birden fazla kişinin adını zikreder. Bu durumla ilgili karşılaştığımız en çok örnek Şeyh Galib Divanı'ndadır. Şey Galib'in müzeyyel gazelerinde Mevlâna, Şems-i Tebrizî, Hüsameddin Çelebi, Selahaddin Zerkub gibi isimler birlikte anılır.

- e) Bazı gazelerde ise birkaç kişinin adı birden anılır ve beyitlerde ismi belirtilen kişilerin vasıflarından söz edilir. Bu tür gazeller daha çok şehrengiz özelliği taşır (Turan 1994; 203-422, Nizami g. 72, Sadi g. 258, Mesihî g.338)

Kişi adlarının zikredildiği bu gazelerde şairlerin kimlerle dostluk ve arkadaşlık kurdukları, kimleri sevmedikleri ve kimlere hayranlık duyup kimlerden medet umdukları gibi hususlar dikkat çekmektedir. Bu şiirlerdeki bilgiler diğer kaynaklardaki veya nazım şekillerindeki bilgilerle birleştirildiğinde şairin hayatı ve faaliyetleriyle ilgili bilgi hacmi genişlemektedir. Örneğin Cinânî Divanı'nda adları çokça anılan isimler şairin münasebetine dair bilgi verir. Aynı şekilde Şeyh Galib'in gazellerinin pek çoğunda müzeyyel gazeli tercih etmesi ve zeyl beyitlerde Mevlevî tarikatına dair şahısları anması onun tarikata olan bağlılığına ve şiirini oluşturan temel dokuya dair bilgi vermektedir.

Adlarına gazel yazılan kişilerin meslekleri ve özellikleri

Dostlar ve arkadaşlar: Kişiler için yazılan gazellerin önemli bir kısmı şairlerin sevdikleri dostları ve arkadaşları için yazılmıştır. Bu gazelerde üslup daha samimi ve daha senli benlidir. Dostlar için yazılan gazellerin önemli bir kısmında görülen ifade özellikleri şiirin mahbup vasfında söylendiği izlenimi verir. Şiirlerde söz konusu edilen ve adı anılan kişilere adeta bir sevgili övgüsü yapılır. Bu durum bu tür gazellerin ve şehrengizlerin genel özelliklerini bilmeyenlerce yanlış yorumlanmaya açıktır. Oysa Divan şiiri geleneği ve kadın şairlerin bile aynı ifade ve övgü dilini kullanmaları ve gelenek çerçevesindeki klasik sevgiliye dair anlatımı tercih etmeleri dikkate alındığında bu şiirlerde sevgili imajının çok daha farklı olacağı görülür.

Kadın şairlerden Sırrî Rahile Hanım'ın kızkardeşi İffet Hanım için yazdığı gazelde kardeşin kardeşe özrü dile getirilmiştir. Bu gazelde sanki bir âşığın sevdiğine karşı duyduğu dayanılmaz hasret, güzelliğine ettiği iltifat ve bununla birlikte dilediği insafa dair duygular mevcuttur.

Nedir bu hicr oduna cismimi yakmak her ân 'İffet
 Olursa bakmazam sensiz cihân hep gülsitân 'İffet
 Ba'îd itmek revâ mı cismi cândan eyleyip vahşet
 Ne mümkün gizlemek dildir derinde pâs-bân 'İffet
 Semâ-yı dilde bir mihr-i münevversin niçe yıllar
 Dönüp devr etse de bulmaz nazîrin âsumân 'İffet
 Ne lâyük lâ'ubâli meşrebe bu nükteler cânâ
 'Îmâret mi kalır dilde bir insâf et 'İffet
 Sakın tîr-i sühanla dil-figâr etme bu şeydâyı
 O meydân-ı hakîkatde seninle hem-'inân 'İffet

 Edeble hâk-i pâyin bûsa geldi Sırrî hem-şîren
 Kusûrun 'afv kıl kadrini etme râyegân 'İffet (Açıl 2005; 204)

Cemâlî'nin Fatih Sultan Mehmet'in övgüsünü yaptığı gazelinde bir padişaha değil de adeta bir sevgiliye sesleniyormuş havası bu türden övgü ve ifadelerin mahiyetinin

anlaşılması bakımından hayli açıklayıcıdır. Cemâlî övgü faslından sonra kasidelerdeki girizgâha benzer şekilde övgüsünü yaptığı kişinin adını vereceğini belirtir:

Serverâ âlemde bir sencileyin server mi var
 Rûyî mehveş buyı dil-keş kâmeti ar'ar mı var

 Senden ayru bir nazar kılmağa ben divâneye
 Ser-firâz u server ü serdâr u ser-defter mi var

 Sâkî mey sun ol nigâr aduna kim misli anun
 Haddi zibâ kaddi ra'nâ sözleri şeker mi var
 Hazret-i Sultân-ı âdil-dil Muhammed Han gibi
 Bir Tehemten-ten muzavfer fer Sikender der mi var
 İşiginde bende çok likin Cemâlî hem-seri
 ‘Âşık-ı sâdık muvâfık çâker-i kem-ter mi var (Turan 1994; 90)

Nev'î tarafından Sultan Üçüncü Mehmet vafında yazılan murabbada da şair, sultanın cemaline ve boyuna olan hayranlığını dile getirir. Bu şiirde “Sultan Mehmedün” ifadesi yerine yâr, cânân, sevgili gibi kelimelerden biri konya muhatap farklı anlaşılabilir ancak öz tamamen aynı kalır.

Aşüfteyüz *cemâline* Sultan Mehmedün
 Dil-besteyüz nihâline Sultan Mehmedün
 İrmezse el visâline Sultân Mehmedün
 Var kani' ol hayâline Sultan Mehmedün

Lutf itmeyüp ol şâh dilâ ben gedâsına
 Fursat düşüp kârîn olamazsam likâsına
 İtmezse göz uciyle nazar mübtelasına
 Kurbân olam hilaline Sultan Mehmedün (Şentürk 358)

Klasik şiir geleneğini bilmeden ve anlamadan bu şiirleri yorumlamaya kalkışmak kuşkusuz sağlıksız sonuçlar alınmasına neden olur. Bir şairin bir sultana bu şekildeki hitabının ve iltifatlarının eşcinsel bir yöneliş olarak düşünülmesi imkânsızdır. Klasik şiirdeki sevgiliye dair Ahmet Atilla Şentürk'ün yorumunu konuyu tamamlayıcı mahiyette eklemeyi uygun bulduk. “*Şiire konu teşkil eden ve çoğu zaman şairin sohbet arkadaşı, hocası yahut öğrencisi, evlatlarından biri vb. olabilecek erkekler ise bu gazelde olduğu gibi saf ve menfaatsiz bir sevginin muhatapları olacaklarından her zaman isimleri açıkça verilerek övülmüşlerdir. Eğer bunda ayıp olsaydı en azından Kemâl Paşazade ve Şeyhülislam Yahya gibi önde gelen din bilginleri yahut Fatih veya Kanûnî gibi cihân hükümdarları yazdıkları bu şiirleri gizleyip saklama ihtiyacı duyarlardı*” (Şentürk 2004; 41)

Ahî'nin aşağıdaki gazeli arkadaşlara yazılan gazellere örnektir. Bu şiirde herhangi bir gazelde gördüğümüz sevgiliye ait fiziksel özellikler ve tavırlar ve bu özellikler karşısındaki çaresiz ve edilgen âşıkta dair izler görmek mümkündür.

Başum çevürüp zülf-i semen-sâsı Memî'nüñ
 Sihri itdi baña nergis-i şehlâsı Memî'nüñ
 Misk ile çeküpdür iki 'unvân-ı melâhat
 'Unvân-ı cemâle kaşı tuğrası Memî'nüñ
 Bir bend ile aldı dil-i dîvânemi benden
 Bend itdi baña zülf-i semen-sâsı Memî'nüñ
 Sünbülleri reyhânın añup sahn-ı çemende
 Dik geldi çınâra kad-i bâlâsı Memî'nüñ
 Vasf itmek için gül yüzini olmaya hergiz
 ÂHÎ gibi bir bülbül-i şeydâsı Memî'nüñ
 (Kaçalın; 28, www.ekitap.kultur.gov.tr erişim 25/04/2013)

Sultanlar: Gazelin, kasidenin bir bölümü olan nesib kısmının zamanla müstakil şiir mahiyeti kazanmasıyla doğduğuna yukarıda işaret edildi. Ancak zamanla övgünün yapıldığı nazım şekillerinin çeşitlilik göstermesiyle ve bu nazım şekillerine gazelin de eklenmesiyle kişiler için yazılan gazeller kasidenin işlevini de yüklenmeye başlamıştır.

Pek çok şair gazel nazım şekliyle devrinin padişahına veya diğer devlet adamlarına övgüde bulunmuş, bazen sıkıntılarını dile getirmişlerdir. Bu şairlerden Nefî dokuz müzeyyel gazelde 4. Murat'ı bir müzeyyel gazelde de I. Ahmet'i övmüştür (Akkuş 1993).

Oğullar: Başta Osmanlı sultanları olmak üzere bazı şairler çocuklarına devlet yönetimi hakkında öğüt vermek veya hayat tecrübelerini aktarmak üzere gazel nazım şeklinde şiir yazmışlardır. Bu gazellerin hâkim üslubu pendnamedir. Sultanların oğulları için yazdıkları gazellerin sahihliği tartışmalı olup bu şiirler bazı tarih kroniklerinde yer alır. Bu şiirlerin sultanların kendileri tarafından yazılmayıp Osmanlı hanedanının şiire düşkün oldukları tezini kuvvetlendirmek için onların ağızlarından yazıldıkları düşüncesi kabul görmektedir (İsen-Bilkan 1997; 42). Oğullar için yazılan gazellere örnek olarak Keçecizade İzzet Molla Divanı'da şairin oğlu Reşat'a hitap ettiği gazeli örnek verilebilir (Ceylan-Yılmaz 2005; 364)

Düşmanlar ve Rakipler: Şairler kimi gazellerinde sevmedikleri, hazzetmedikleri kişilerin adlarını anmış; onların olumsuz gördükleri özelliklerini dile getirmişlerdir. Bu gazellerin bir diğer önemli özelliği ise şairlerin münasebetlerinin oldukları kişilerin adlarının zikredilmesi ve şairin sanatını oluşturmadaki etkisini göstermesidir. Edebiyat kaynaklarında araları hoş olmayan şairler arasında Taşlıcalı Yahya ve Hayâlî'nin adı da geçer. Yahya Divanı'nın 428. gazeli Hayâlî'ye hicvidir. Mostarlı Ziyâ'î de 458. gazelde Cevrî hakkında bir gazel nazmederek hicve müracaat etmiştir.

Şeyhler ve Tarikat Büyükleri: Kimi şairler müntesibi oldukları tarikatın ulularına gazel nazım şekliyle methiye üslubunda şiir yazmışlardır. İncelediğimiz divanlar arasında en çok Şeyh Galib Divanı'nda tarikat ileri gelenleri için yazılmış gazellere tesadüf ettik. Şeyh Galib, yirmi altı müzeyyel gazelde Mevlânâ, Şems, Hüsameddin Çelebi, Zerkub, Sakıb Dede, Rusuhî Efendi, ve Sultan Veled'i anmıştır (Kalkışım 1994).

Peygamber: Naat türü edebiyatımızda en çok ele alınan türlerden biridir. Divanların büyük çoğunluğunda tevhit ve münacatlardan sonra ilk sıralarda yer alan ve

mesnevilerin önemli bir kısmında da giriş kısmında şairlerce ele alınan naat türüne ait gazel örneği diğer nazım şekillerine nazaran daha azdır. Bazı şairler Muhammed, yâ Muhammed, ya Resulallah, Ahmed gibi rediflerle Hz. Peygambere karşı hislerini dile getirmişlerdir.

Devlet adamları: Şairler padişah dışındaki devlet adamlarını da gazelerde anmışlardır. Bu gazellerin bir kısmı müzeyyel gazeldir. Bu gazelerde de tıpkı padişahlara yazılan gazelerde olduğu gibi şairler hem devlet büyüğünü över hem de meramlarını arz ederler. Nefî'nin Hafız Ahmet Paşa'yı anıp övgüsünü yaptığı sonra da yardım istediği gazeli buna örnektir:

.....
 Hâl pek müşkil eğer etmez ise ey **Nefî**
 Himmet-i Asâf-ı sahib-dil-i âgâh meded
 Hâfız-ı genc-i kerem hazret-i Ahmed Paşa
 Ki eder ehl-i recâya geh ü bîgâh meded
 Kaldım ayakda perîşân u mükedder ahvâl
 Dest-gîr ol bana ey Âsâf-ı Cem-gâh meded
 Böyle dermândelerin derdine dermân et kim
 Her işinde sana da eyleye Allah meded (Akkuş 1993; 294)

Nefî Divanı'nda Vezir Ali Paşa (G-78) ve adı anılmayan bir başka vezir için yazılmış iki müzeyyel gazel daha mevcuttur. Nefî gibi kaside üstadı bir şairin meramını müzeyyel gazelle dile getirmesi belki de müzeyyel gazellerin hasseten kaside yazılmayı gerektirmeyecek isteklerin dile getirilmesi için tercih edilme sebeplerinden biri olabileceğini düşündürmektedir.

Sultan 4. Murat da Hafız Ahmet Paşa'ya sitemli ve mektup tarzında sayılabilecek bir gazel yazmıştır. Bu gazel Hafız Ahmet Paşa'nın mektubuna ve isteğine cevaptır. (İsen-Bilkan 1997; 195)

Üslup Özellikleri:

Kişilere yazılan gazelerde daha çok medih (övgü) üslubu dikkat çeker. Bahsi edilen kişinin vasıflarının sıralanışı, bir sevgili özelliğini taşıması gibi hususlar övgüye dayalı anlatımı doğurur. Bu övgü esnasında mübalağa ve tensiku's-sıfat gibi edebi sanatlara başvuran şairler bir bakıma memduh olarak addedilecek muhataplarının olumlu özelliklerini betimlerler. Methiye üslubunda tasvir ve tavsif de kendisini hissettirir. Şair övdüğü kişinin fiziksel veya ruhsal tasvirini yapar.

Şairlerin övgüsünü yaptıkları kişiler şayet devlet ileri gelenlerinden biri ise övgüde, kasidelerde görülen üslup öne çıkar. Şair övgüsünü yaptığı kişiyi devlet adamında olması istenen özellikleri itibariyle över. Bu kişiyi divan şiirinde telmih kaynağı olmuş tarihi şahsiyetlerle kıyaslayıp onlardan üstün tutar.

Kişilerin söz konusu edildiği bu gazelerde görülen bir diğer üslup özelliği ise hiciv (yergi) ve mizahtır. Hiciv veya hicviye üslubunda dikkati çeken zemmetme çekiştirme veya sövme gibi hususların yanı sıra mizahi anlatım da dikkati çeker. Şairler yedikleri kişinin eksik yanlarına işaret ederler.

O zâlim kim tahallus eylemişdür kendüye Cevrî
 Cefâsı hâtır-ı virânedede boynumdadır cevri
 Ne dil kurtuldu derdinden ne mahlas buldu cevrenden
 Anun kim mahlası Cevrîdürür cevri ü cefâ tavrı (Gürgendereli 2002; 458)

Kimi gazelerde tamamen didaktik bir hava hâkim olup şair pend-name üslubuyla muhatabını aydınlatmaya çalışır. Muhatap şaire göre daha alt makamda olan oğul, mürit veya öğrenciler olabilir. Bu durumda şair daha yukarıdan bir bakışla ve bir hoca veya rehber edasıyla öğüt verir. Nasihatnamelerin üslubunda görülen telkin ve terbiye edici, yol gösterici tavır emir, istek, tenbih ve yasaklama ifadelerini içerir.

Kişilere yazılan gazelerde dikkati çeken bir diğer üslup özelliği Rumeli şairlerinin şiirlerinde görülen genel ifade özellikleridir. Bilhassa 16. asırda yetiştiği pek çok şairle divan şiirinin tekamülünde esaslı rolü olan Rumeli coğrafyası akıncıların

ve tasavvufî coşkuyu ve müstağni hali benimseyen sufi akımların mekanı olmuştur (Macit 2006; 43). Bu coğrafyada yetişen şairlerin şiirinde halk ağzından pek çok ifade hatta zaman zaman argo, teklifsiz ve aldırışsız konuşma cümlecikleri şiir dilinde yer bulmuştur (Çeltik 2008; 148). Kişilere yazılan gazellerde de konuşma dilinin ve laubali tavrın örneklerini görmek mümkündür:

Ey Bâğ-ı dilde serv-i revânım Memiciğim
Olsun revan yoluna revânım Memiciğim

Aşkın şarabın içeli olmuş durur benüm
Meyhâneler bucağı mekânım Memiciğim (Çeltik 2008; 170-174, Hayretî)

.....

Söz mi bu yâ dem-i İsâ mı Memi Bâliciğim
Göz mi bu nergis-i şehlâ mı Memi balıcığım (Çeltik 2008; 170-174, Hayretî)

Cânımı la'lün âbına kandur Afocuğım benüm
Ben öliceğ susuz sana kandur Afocuğım benüm (Çeltik 2008; 170-174, Hayretî)

Toprak başına sürh-serüñ şehlüğüne yûf
Ger hâk- pâyuñ etmeye efser Kayacuğım (Turan 1994; 178)

Kişilere Yazılan Gazellerin Türler açısından Değerlendirilmesi

Arz-ı hal: Bu gazellerden bir kısmında ismi zikredilen muhatap padişah, vezir gibi devlet mekanizmasında hiyerarşik olarak üst makamlarda bulunur. Şair, kişisel taleplerini veya sıkıntılarını muhatabına iletir. Bu gazellerin dikkat çekici bir özelliği bilhassa kaside veya mesnevi, kıt'a-i kebire ve terkiib-i bent nazım şeklinde yazılan arz-ı hallerin yerini almasıdır. (Akkuş 1993; 294); (Batislam 2008; 209-219).

Naat, Kişilere yazılan gazeller içinde Hz. Peygamber söz konusu edilerek yazılanları naat türüne örnektir. Bu gazellerin redifleri daha çok ya resulullah, ya Muhammed gibi ifadelerdir (İsen-Bilkan 1997; 239). Naat türünde yazılan gazellerde

naatlerde görülen şefaath isteği, günah itirafına bağlı olarak acziyet bildirme gibi özellikler dikkat çeker.

Hz. Peygambere yazılan gazellerle ilgili dikkati çeken bir durum da sultan ve şehzade şairlerin pek çoğununun gazel nazım şekliyle naat yazmalarıdır. Dünyevi makamına bağlı olarak bazı padişahlar Hz. Peygamberden düşmanların kahredilmesi için medet dilerler. Örneğin Cem Sultan, Adlî (II. Bayezîd), Muhibbî (Kanûnî), Selimî (Yavuz Sultan Selim), Bahtî (I. Ahmed), Fârisî (II. Osman) Necîb (III: Ahmed), İlhamî (III. Selim), (İsen-Bilkan).

Mevlîd: Bahtî mahlaslı Sultan I. Ahmet gazel nazım şekliyle mevlid yazmıştır. Bu gazelde şair nevrula Hz. Peygamberin doğum gününün aynı zamana rastladığına işaret ederek bu mutlu zamandan dolayı Allah Teala7dan Hz. Muhammet hatırına İslam ordularının zaferi için yardım diler. (İsen-Bilkan 1997; 176)

Mersiye: Mersiye türüne örnek olmak üzere kişiler için yazılan gazel sayısı son derece sınırlıdır. Bu türe Hâmî'nin, kızı Hatice için ve Ahmed mahlaslı Sultan I. Ahmet'in, babası III. Mehmet için yazdıkları gazeller örnektir. Ahmed'in gazelinde babası için Allah'tan af ve mağfiret isteği, ahrette de cennet dileği vardır. Hamî'nin gazelinde ise kızı Hatice'nin ölümünden duyulan üzüntüyle beraber kızının bu dünyadan göçüp bir daha gelmeyecek olmasının sızısı vardır (İsen 1994; 488). Bu türle yazılan mersiyele Cem Sultan'ın oğlu Ođuz için yazdığı mersiyeyi de ilave etmek mümkündür. Zira Cemal Kurnaz'ın tespitine göre Cem Sultan'ın felek redifiyle yazdığı ve "felek kasidesi" olarak bilinen şiiri üç ayrı gazelden oluşur ve ayrıca vasıta beyti eklemek suretiyle terci-i bende de dönüştürülebilir (Kurnaz 1997; 415-421)

Nasihatname: Babaların çocuklarına, şeyhlerin müritlerine sultanların şehzadelere yazdıkları gazeller nasihatname türünün örnekleri arasındadır. Bu gazeller hacim olarak daha geniş yer tutan mesnevi gibi nazım şekillerine göre muhteva bakımından hayli sınırlıdır. Ele alınan konular genellikle tektir. Bu gazellerin bir örneği Keçecizade İzzet Molla Divanı'nda mevcuttur. Şairin oğlu Reşat'a seslendiği gazelde konuşma adabı ve sözün önemi üzerine öğütler verilir:

Dâ'imâ bir söyleyip iki sükût et kıl edeb

Bir zeban virdi sana Nutk-âferînin iki leb

.....

Söyleme ol lafzı kim muhtâc ola kâmûsa halk

Olsa Kânûnu'l-Edeb her harfi Bâ-Aksa'l-İreb

.....

Sengi hârâdan eder 'İzzet gehî cevher zuhûr

Ma'den-i esrâr-ı Monlâdır sözüm bâ-feyz-i Râb

Çünkü cevherdir biraz ağır da gelse ey Reşâd

Kurta-i gûş eyle kim fikrinde kalsın nush-ı eb (Ceylan-Yılmaz 2005; 364)

Sihhatname: Sihhatname olarak yazılan gazel örneği Necatî Bey Divanı'nda mevcuttur. Bu gazelde Necatî devrin sultanının hastalıktan kurtuluşunu sevinçle karşılamakta ve bu durumu adeta kutlamaktadır (Turan 1994; 273).

Nevruziye: Kişiler için yazdığı gazellerinin tamamı müzeyyel gazel olan Nefî adını vermediği iki vezirle sultan 4. Murat'a nevruz tebriği olarak gazeller yazmıştır. Nefî hüsn-i talil sanatıyla baharın Sultan 4. Murat'ın meclisini süslemek üzere geldiğini belirtir:

Nefî yaraşır bu gazeli eylese taksîm

Bülbül gibi bir mutrıb-ı mu'ciz-dem-i nevrûz

Bezm-i şehe bu nazm ile olsan güher-efşân

Guyâ ki gülistâna düşer şebnem-i nevrûz

Ârâyiş için bezmini Sultân Muradın

Erişdi bahâr oldu yine hemdem-i nevrûz (Akkuş 1993; 302)

Nevruziye ile ilgili diğer iki örnek için bkz. (Nefî Divanı 121 ve 123. gazeller)

Beldenâme: Yaptığımız incelemeler sonucunda beldename türünde yazılmış tek gazel örneğine Nefî Divanı'nda rastladık. Nefî'nin Edirne şehri vafında yazdığı gazelin zeyl kısmında Sultan 4. Murat'a övgü vardır.

Divanlarda kişilere yazılan gazeller ve gazel numaraları

Nef'î: 4. Murat (müzeyyel gazeller): 15, 31, 45, 46, 78, 96, 107, 118, 125; 1.Ahmet 134/1 (mg); Vezir Ali Paşa: 67 (mg); Hafız Ahmet Paşa: 28 (mg)

Hasan Ziyaî: 4. Murat 53; Cevrî 458; naat 50, 232, 331

Sükkerî: Ahmet Paşa 28 (mg)

Taşlıcalı Yahya: Hasan Balî 23; Ferruh 47; Ahmed Şah 365, 410; Hayâlî 428; Hasan 405; naat 213

Cinânî: Şeh Mehemmed (Sarrac) 9, 25, 120, 212, 150 (mg); Salih 21; Vâhid 24; Ömer 39; Halim 54, 107; Sunuk 96; Âbid 140, 147; Ali 128; Ahmed 133, 134; Musli Şah 220; Solakzade 244; Şâmî 278; İbrahim Kazzaz 288; Sultan 3. Murat 304 (mg)

Şeyh Galib (tamamı müzeyyel gazel): Mevlânâ-Yusuf Sineçâk 14; Mevlânâ ve Zerkub 46; Mevlânâ 56, 60, 65, 108, 173, 176, 209, 235, 269; Şems-i Tebrizî 161, 175, 205, 236, 250, 307, 310; Sakıb Dede 134, 206; Şarih İsmail Rasûhî 200; Mustafa Reşid 279, 274; 3. Selim 300; Sultan Veled 278; Kays 131; naat 279

Haşmet: Avni Efendi 213 (mg)

Ahî: Hasan Bali 6; Latîf 44; Mustafacık 46; Memi 57; Hurrem 61; Ahmed 66

Kanî: Şahin Giray 71;

Şeyhülislam Yahya: 4. Murat 15, 43, 74, 139; müzeyyel gazeller: 124, 134, 153, 184, 202, 249, 295, 361; 1. Ahmet 18, 298, 441; II. Osman 352; müzeyyel gazeller 53, 105, 245, 317, 337, 341, 388; Kays 156.

Lebib-i Âmidî: Selâmî-Fennî-Hüsâmî 103; Hidiv 46 (mg); Şeyhi Efendi 88 (mg); Vezir 95 (mg); İsmail Paşa 122 (mg).

Bursalı Rahmi: --

Sonuç

Kişiler için yazılan gazeller farklı bir özellik ve içerikle gazelin genel tanımının dışında kalmaktadır. Gerek Selami Turan'ın çalışmasında gerekse bizim yaptığımız incelemelerde kişilerin söz konusu edildiği gazellerin divanlardaki gazellerin tamamına

oranı yaklaşık % 2 ila 3 düzeyindedir. Bu gazellerin önemli oranını müzeyyel gazeller oluşturmaktadır.

Kişiler için yazılan gazelerde hâkim üslup methiyedir. Bu sebeple bu gazeller kimi zaman arz-ı hâl niteliğinde olsalar bile kasidenin işlevini taşımışlardır.

Kişilere yazılan gazelerde çok sayıda kişi adının zikredilmesi edebiyat tarihi ve biyografi yazımı için önem arz etmektedir. Şairlerin muhatap aldıkları ve haklarında olumlu ve olumsuz özelliklerini dile getirdikleri isimlerden hareketle şairin ilişki biçimi, hayatı ve yaşadığı döneme ait bazı ayrıntılara ulaşılmaktadır.

Müzeyyel gazelerde adları anılan ve genellikle övülen kişiler şairin hayatı ve sanatıyla ilgili bilgiler oluşturulurken kasideler ve kıt'alarda adları geçen kişilerle karşılaştırılabilir ve böylelikle nazım şekillerinin paralel özelliklerinden istifade edilebilir.

Kaynakça

AÇIL Berat, (2005) Sırrî Rahile Hanım ve Divanı, Boğaziçi Üniversitesi SBE, Master tezi. İstanbul.

AKKUŞ Metin, (1993) Nef'î Divanı, Ankara, Akçağ Yay.

ARSLAN Mehmet - AKSOYAK İ. Hakkı, Haşmet Külliyyatı, www.ekitapkulturizm.gov.tr (erişim 15/05/2013).

CEYLAN Ömür – YILMAZ, Ozan; (2005), Hazana Sürgün Bahâr Keçecizade İzzet Molla ve Divân-ı Bahâr-ı Efkâr, İstanbul, Kitapsaray yay.

ÇAVUŞOĞLU Mehmed, (1977), Yahya Bey Dîvan Tenkitli Metin, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., .

ÇELTİK Halil, (2008), Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir dünyası, Ankara, MEB yay.

DİLÇİN Cem, (1986), Türk Dili Dergisi, Divan Şiirinde Gazel, yıl 36, c. LII S 415-416-417 Temmuz-Ağustos-Eylül, Ankara, TDK yay.,.

EROL Erdoğan, (1994), Sükkerî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı, Ankara, AKM yay.,.

ERTEM Rekin, (1995), Şeyhülislam Yahya Divanı, Ankara, Akçağ yayınları.

GÜRGENDERELİ Müberra, (2002), Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin), Ankara, KB yay,

İPEKTEN Haluk, (1994), Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, İstanbul, Dergah yay.

İPEKTEN Haluk, (1996), Gazel, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 13, s. 442-443, İstanbul.

İSEN Mustafa, (1994), Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye, Ankara, Akçağ yay.

İSEN Mustafa, (1997), Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Ankara, Akçağ yay.

İSEN Mustafa-BİLKAN Ali Fuat, (1997) Sultan Şairler, Ankara, Akçağ yay.

KAÇALİN Mustafa S., Ahî Divan, www.ekitap.kulturturizm.gov.tr (erişim: 25/04/2103)

KADIOĞLU İdris, (2003), Lebîb-i Âmidî, Hayatı, Edebî Kişiliği, eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni, Dicle Üniv., SBE, doktora tezi,.

KALKIŞIM Muhsin, (1994), Şeyh Galib Divanı, Ankara, Akçağ yay.

KURNAZ Cemal, (1997), Divan Edebiyatı Yazıları, Ankara, Akçağ yay.

MACİT Muhsin, (2006), Türk Edebiyatı Tarihi, c. II, Editör: Talat Sait Halman, İstanbul, KTB yay.,

OKUYUCU Cihan, (1994), Cinânî Hayatı Eserleri Divanının Tenkitli Metni, Ankara, TDK yay.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1997), 19. Asır Türk edebiyatı Tarihi, İstanbul, Çağlayan yay.

TURAN Selami, (2007), Aşkın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Gazel, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10, s. 155-196.

TURAN Selami, (1994), Erken Dönem Türk Şiirinde gazel, Gazi Üniv., SBE, doktora tezi,.

YAZAR İlyas, (2010), Kânî Dîvânı Tenkitli Metin ve Tahlil, Libra yay.